

Minek a történet?

Némedi Dénes

A szociológiatörténetre való reflexiónak is természetes előfeltétele „a történelem hasznára és kárára” vonatkozó kérdés. Ha pedig – az eszmecserét kezdeményező Saád József szándékának megfelelően – a magyar szociológiatörténet „hasznára és kárára” vagyunk kíváncsiak, elsőként természetesen azt a kérdést kell feltennünk: mire való a szociológiatörténet a szociológián mint diszciplínán (s nem az általában vett kultúr- vagy eszmetörténeten) belül.

1.

Az első szembetűnő tény, hogy a szociológián belül a diszciplína saját története sokkal jelentősebb szerepet játszik, mint más összehasonlítható diszciplínákban. Általában természetesnek tartják, hogy a fizikust vagy a kémikust kevésbé érdekli a saját tudományágának a története. Megelégszik azzal, hogy mindaz, ami a múlt nagy tudósainak munkásságából igazán maradandó, úgyis beépült a szakma tudásanyagába, ami pedig nem,

azt éppen ezért tudni sem érdemes. A tudománytörténet vagy a nagy tudósok mellékes hobbitévékenysége, vagy specializált s inkább a filozófiához vagy a történetíráshoz közelítő szak lett. A történetírásban, a gazdaságtanban vagy a pszichológiában már kicsit más a helyzet, de az a benyomásom, hogy a tudomány reflexiója a saját történetére itt sem foglal el igazán központi helyet. A szociológiában azonban a „klasszikusok” centrális szerepet töltenek be,¹ s ezáltal valamilyen értelemben a tudománytörténet is (bár nem kívánom a szoros értelemben vett tudománytörténetet a klasszikusok tanulmányozásával azonosítani). Ez a vonás a szociológiát a filozófiával rokonítja.

Pontosan kell értenünk, hogy mit jelent a „klasszikusok centrális szerepe”. A szociológia történetének klasszikusai – a szociológiatörténészek szerint – nem örvendenek kellő ismertségnek. Nagyon sok olyan szociológus van, aki saját bevallása szerint is csak felületesen ismeri a klasszikusokat, régen és keveset olvasott Marxtól, Durkheimtól vagy Webertől (ha egyáltalán olvasott valamit), s a tíz évvel ezelőtti dolgokat fizikus kollégájához hasonlóan – jogosultan vagy jogosulatlanul, ezt egyelőre hagyjuk függőben – poros ócskaságnak tartja, a tudományosságot a legfrissebb bonyolult (lehetőleg matematikai) módszerek ismeré-

---

1 Lásd újabban Alexander (1989: 8–67).

tén és alkalmazásán méri.² Nem a szociológusok gondolkozásán, hanem a szociológia mint diszciplína egészen belül rendelkezik a történet viszonylagos jelentőséggel.

Ez mindenekelőtt abból látható, hogy a szociológia elismert, sikeres és nagy művelői közül néhány ismételt hangsúlyozta az utóbbi fél évszázadban a történet vagy inkább a klasszikusok jelentőségét. Ezek a szociológusok azt is fontosnak érezték, hogy időnként maguk is hozzájáruljanak a klasszikusok interpretációjához, vagy legalábbis a klasszikusokra való tudós hivatkozásokkal díszítsék műveiket.

Kialakult a számos szociológus pályatípus között egy, amely a klasszikusokra való reflexióval, tehát bizonyos értelemben tudománytörténeti munkával kezdődik, majd az itt szerzett elméleti-tudományos tőkét az illető más, kevésbé történeti (de többnyire a valamilyen értelemben vett szociológiaelmélethez közeli) területen hasznosítja. Parsons pályája e pálya prototípusa (hozzá még többször vissza kell térnünk). Parsons az 1937-ben publikált *The Structure of Social Action* című művével (a lényegét tekintve A. Marshall, Pareto, Durkheim és Weber elemzésével) tett szert ismertségre, s innen kiindulva építette fel „nagy” elméletét. Bizonyos fokig a Parsons-féle pályát másolja Alexander (1982), aki szintén egy nagy, klasszikuselemző munkával (*Theoretical Logic in Sociology*) lett egyszerre elismert és vezető szociológus, erre a munkára alapította azóta is folyton megújított elméletalkotói aspirációit. Kicsit véletlenszerűen válogatva az általam jobban ismertek közül megemlítem a Durkheim-életrajzzal feltűnt Steven Lukes-ot (1973), a fiatalabb német szociológusok közül a Parsons- és Luhmann-tanítvány Richard Münch-öt (1982), Hans Joast (1985), Hans-Peter Müllert (1983), Franciaországban Bernard Lacroix-t (1981). E szociológusi pálya Magyarországon sem ismeretlen: gondoljunk Kulcsár Kálmán pályájára (1966), Somlai Péterére (1977) vagy Nagy Endrére.

Másoknál a szociológiatörténeti reflexió vagy a klasszikusok nemcsak ornamentális idézése az egész életművet átszövi. Ismét csak példákat említek. Elsőként természetesen Jürgen Habermas jut eszembe (például 1981), de meg kell említeni Pierre Bourdieu-t is, noha ő nem írt a Habermaséhoz hasonló és Parsons mintáját követő, a klasszikus tradíciót újra-interpretáló művet. A klasszikusokra való utalás azonban nála is elengedhetetlen eleme a teoretikus reflexiónak. Ne felejtjük ki az előző generációból Raymond Aront (1967) és kortársaink közül Anthony Giddens sem (1971).

Olyan szociológusok is akadnak, akik sikeres pályájuk csúcán érzik szükségét annak, hogy visszatérjenek a klasszikusok éltető forrásaihoz, eligazítást, inspirációt keresve, mint például Alvin Gouldner (1971).

2.

Az a tény, hogy számos elismert, a szociológus szakma centrumában elhelyezkedő tudós van, aki a klasszikusokat továbbra is elevennek és a szociológiatörténetet ennyiben és ilyen értelemben relevánsnak érzi, önmagában még nem indokolja meg, hogy miért *kell* a szociológiának saját történetével behatóbban foglalkoznia. Magam természetesen az eszme- és tudománytörténeti reflexiót érdekesnek, tudományosan termékenynek, inspirálónak érzem. Nem utolsósorban ez az, ami mint eredetileg történész képzettségűt, a szociológiában érdekelt és ide vonzott. Egy, a saját történetét elfelejtő szociológiát tudományosan és kulturálisan kevésbé érdekesnek, szürkének találnék. Ez a szubjektív érték szempont is

---

2 Lásd a Saád József által is idézett Szacki panaszát: „... a modern szociológiának sok olyan, elméletalkotással is foglalkozó specialistája is van, akik szerint teljesen fölösleges megismerkedni azoknak a múltban élt teoretikusoknak a műveivel, akik nem az utóbbi tizenvalahány év során kötelezővé vált elméletfelállítási módszereket követték” (Szacki 1985: 39).

megkívánja azonban, hogy valamilyen formában számot próbáljak adni arról, miben látom a szociológia „devianciájának” az okát.

Úgy gondolom, hogy a klasszikusok iránti fokozott érdeklődés (illetve a fokozott történeti érdeklődés) a szociológia problematikus identitásával függ össze.³

Parsons esete, s az, ami Parsons vállalkozását a saját hőseiétől megkülönböztette, jól megvilágítja azt, amire gondolok. A Parsons előtti s általa idézett szociológusokra (Paretóra, Durkheimre vagy Weberre) nem volt jellemző a szociológia története vagy klasszikusai iránti megszállott érdeklődés. (Természetesen – valamennyien tudjuk – nehéz lenne olyan szociológust találni, akit annyira érdekelt volna a történelem, aki történeti értelemben annyira művelt lett volna, mint Weber. De Weibert nem a szociológia állítólagos klasszikusai vagy története, hanem a valódi történelem érdekelte. *Nota bene* legtöbb írásában nem is minősítette magát szociológusnak.) Ebben a korai szociológus generációban Durkheim a legjobb példa arra, ahogy a szociológia akkor saját tudománytörténetéhez viszonyult. Durkheim jól ismerte a modern értelemben vett szociológia előfutárait, mindenekelőtt Montesquieu-t, Saint-Simont és Comte-ot. Egyenes utat látott, amely a filozófiától a szaktudományok differenciálódásán át a szociológiához vezetett. Ezt a racionalista, fejlődéselvű világgépet Comte-tól, illetve rajta keresztül Condorcet-től örökölte. Ebben a képben a szociológia helyzete egyértelmű volt. Legitimítása ugyanazokon az alapokon nyugodott, amelyeken a pszichológiáé vagy a biológiáé: mindegyik a valóság egyik elkülönült, emergens sajátosságokkal rendelkező szintjét vizsgálta. Nem volt szükség arra, hogy „klasszikusok” támogassák e tudományigényt. A klasszikusokra mint tekintélyekre való hivatkozás egyenesen aláásta volna a szociológia tudományosságigényét.

Parsonsszal már más volt a helyzet.⁴ Ő maga közgazdász végzettségű volt. Mint ilyen, nem tudta kikerülni az állásfoglalást a neoklasszikus és az intézményi gazdaságtan közti vitákban. Az intézményi gazdaságtan az Egyesült Államokban is (mint mindenütt) kétségessé tette, hogy szükség van-e önálló szociológiára, nem oldja-e meg jobban a feladatokat az absztrakt elméletek helyett a gazdasági valóságot elemző gazdaságtan maga. Parsons ugyanakkor magáévá tette a neoklasszikus elméletek által az intézményi gazdaságtan felett gyakorolt módszertani kritika számos elemét is. Ha viszont – ezt a kritikát elfogadva – az önálló szociológia mellett voksolt, felmerült az az igény, hogy egyfelől igazolja annak létjogosultságát (van egy olyan problémakör, amelyet egyedül a szociológia képes vizsgálni), másfelől igazolja a szociológia módszertani érettségét (vannak olyan elméleti eredmények, amelyek kiállják az összehasonlítást a gazdaságtan szigorú követelményeivel). A parsonsi történeti reflexió ezeknek a bizonytalanságból fakadó feladatoknak próbált megfelelni.

Első látásra Parsons és Durkheim azonos módon járt el, hiszen Parsons is kumulatív fejlődést látott: szerinte az „újabb európai szerzők” kutatásai konvergálnak a cselekvés „voluntarista” elméletének irányába. Parsons saját munkája így e törekvések természetes következményének látszik. A hasonlóság csak látszat. Durkheim még úgy gondolta, hogy elődei csak előkészítették a munkát, amelyet neki kell elvégeznie. Nem akarta elvetni, amit

---

3 Ebből az következik, hogy egy olyan szociológiában, amelyre az alább felsorolt identitásproblémák nem lennének jellemzők, a szociológiatörténet központi szerepe is eltűnne. Ennek bizonyítékát látom abban, hogy a racionális cselekvések elmélete – amely egy jól intézményesült és identitásproblémáktól nagyrészt mentes tudománynak, a gazdaságtannak (a mikroökonómiának) a szociológia vizsgálati területére való sikeres kiterjesztése – lényegében meg tud lenni a klasszikusokra való utalás nélkül, illetve amennyiben reflektál rájuk (mint például olykor R. Boudon), ezt csak azért teszi, hogy a klasszikusokon iskolázott szociológusok is megértsék, miről beszél.

4 A következőkre lásd Charles Camic (1987).

azok már megtalálták, de túl akart lépni rajtuk, hiszen szerinte éppen arról van szó, hogy az előfutárok még csak előfutárok, számos, a tudomány szempontjából létfontosságú belátás előttük rejtve maradt. Parsons ellenben úgy vélte, hogy az „újabb európai szerzők” lényegében már megtalálták a megoldást, csak ki kell hámozni azt a munkáikból, megtisztítani az óhatatlan tévedésektől és ellentmondásoktól. Durkheim alapozó munkáiban nem tartotta fontosnak elődei gondolatainak pontos rekonstrukcióját. Parsons éppen erre törekedett. 1937-es könyve háromnegyed részben szöveginterpretáció; ezzel máig tartó hagyományt teremtett. Durkheimnél még nincsenek klasszikusok, csak elődök. Parsons már megteremti a szociológia klasszikusait, a szó eredeti értelmében: mintaadó, maradandó értékű alkotó tudósok.

A dolog egyfelől természetesnek látszik: csak attól kezdve ébred fel a diszciplína története iránti érdeklődés, amikor már létrejött és intézményesült az adott tudományterület. Ez az intézményesülési folyamat az Egyesült Államokban valóban a 30-as években zárult le. Ekkor alakult ki a szociológiának az a modellje, amely a 20. század második felében az egész világon elterjedt. Közlebről megnézve és az előfutároknak, a „klasszikusoknak” tulajdonított funkciókat is szemügyre véve az egész mégis paradox. A korai, alig intézményesült szociológia ugyanis úgy viselkedik, ahogy egy érett tudományhoz illik, félig-meddig elfelejtve múltját. Az érett, intézményesült szociológia viszont Parsons alakjában (s e vonatkozásban a 20. század második felében a szociológia mint egész szerintem a parsonsi modellt követi) a mindenkori „klasszikusok” szárnya alá bújik. Múltjához interpretatív módon viszonyul, márpedig ez az a mód, ahogy a legjobban lehet demonstrálni, ha valaki nem akar felejteni.

A 20. század második felében a szociológia továbbra is identitásproblémákkal küszködött, még ha másokkal is, mint Parsons. A szociológia problematikus identitásáról már sokat írtak. Itt nem kívánom az egész idevágó irodalmat ismertetni. Úgy tűnik, mintha a szociológia szinte permanens identitásválságban lenne. E helyen mindössze csak ennek a válságnak vagy problémának néhány, vélhetőleg fontos okára vagy mozzanatára kívánok rámutatni.

A szociológiának a 20. század második felében az volt ez egyik legjellegzetesebb vonása, hogy nem kapcsolódott egyetlen, jól meghatározott intézményi szférához sem. Ezen két dolgot értek. Egyrészt a szociológia az általa vizsgált problémákat, gyakorlati fontosságú kérdéseket tekintve nem kötődött jól meghatározott intézményi gyakorlatokhoz – ellentétben a jogtudománnyal, gazdaságtannal, amelyek tárgyát régen elkülönült és intézményes keretek között megszervezett gyakorlatok képezik. Míg egyértelmű volt, hogy például a jogtudomány milyen kérdések tekintetében illetékes, illetve melyek azok a problémák, amelyek kapcsán véleményét feltehetőleg megkérdézik, a szociológia esetében ez mindmáig bizonytalan. A szociológia elvileg mindenben illetékes, aminek társadalmi relevanciája van – s ez az egyetemes illetékesség körülbelül a teljes illetéktelenséggel egyenértékű. Ebben a vonatkozásban a szociológia még az olyan későn érkező és más vonatkozásban ugyancsak identitásproblémákkal küszködő tudományágakkal szemben is hátrányban van, mint amilyen a politológia.

Másrészt a szociológiához mint az egyetemi rendszerben sikeresen berendezkedett szakhoz nem kapcsolódik semmilyen világosan meghatározható szakma, professzió – nemcsak nálunk nem, hanem sehol másutt sem. Ennek oka részben éppen az, hogy nincs egyetlen intézményes szféra sem, amely a saját kulcspozícióiban éppen és elsősorban szociológusokat igényelne. A szociológia azon általánosan képző szakok közé tartozik, amelyet azok választanak, akik még nem tudtak dönteni pályájukról. A szociológushallgatóból még minden lehet – csak éppen kutató vagy oktató szociológus nem, mert ezeknek az állásoknak a száma a pályázókéhoz képest mindenütt igen alacsony. A szociológia ilyen szempontból a filozófiához, a politológiához vagy az antropológiához hasonló. Magam úgy gondolom, hogy ilyen

képzési irányok jelenléte az egyetemi rendszerben normális és üdvözlendő – de ez nem változtat azon, hogy az ezen szakmák hallgatóit jellemző bizonytalanság könnyen átszűrje a szakma oktatóira és hivatásos művelőire is.

Vannak természetesen szakok, amelyek esetében szintén megfigyelhető a vizsgált problémák relevanciája és hasznosíthatósága tekintetében az általános bizonytalanság, ilyen például a történetírás vagy az antropológia, de ezekben legalább a követett módszerek tekintetében kialakult egyfajta egyetértés. A szociológiára jellemző módszertani sokszínűség vagy zűrzavar egyedülálló a társadalomtudományok között.

A szociológia kialakulásától kezdve, a társadalom mint egész problémáira kívánt reflektálni, illetve azokért kívánt felelősséget viselni. Ezt a vállalkozást kezdetben (például Durkheimnél) plauzibilissé tette, hogy a nemzetállami keretek viszonylagos magától értetődősége miatt a társadalom mint átfogó rendszer és a nemzeti társadalom mint „kézzelfogható” realitás hallgatólagosan azonosítható volt. A társadalom mint francia társadalom „ott” volt, empirikus-földrajzi értelemben is körülhatárolhatóan. Csakhogy épp a 20. század közepén, amikor a szociológia diadalútja tartott, ezek a 19. századi keretek egyre kevésbé voltak már maguktól értődőek. Ahogy mondani szokták, a társadalom „világtársadalommá” vált. Ez ugyan sok tekintetben ideologikus szöveg, de az, ami belőle realitás, a szociológiát elég szerencsétlenül érintette. Ha a nemzetállami intézmények már nem nyújtják a korábban megszokott támpontokat, a „társadalom” elillan.

A szociológia létjogosultságát klasszikus korszakában, tulajdonképpen a 70-es évekig, az is alá támasztotta, hogy illetékesnek tartotta magát az intézmények integratív keretként felfogott társadalom és a „problémák” értelmében felfogott társadalom ügyeiben egyaránt. A szociológiára azért is szükség van – vélték sokan e század elején –, mert számos olyan jelenség és „probléma” van, amely sem orvosi-higiéniai, sem pszichológiai, sem gazdasági, sem politikai eszközökkel nem fogható meg.⁵ Elsősorban persze a szegénységről volt szó, s a vele összekapcsolódó számos „problémáról”: a devianciákról, a lakóhelyi szegregációról stb. A szociológia kutatási technikái és elméleti eszközei sokáig együtt gyarapodtak azokkal az intézményekkel, amelyek ezeknek a problémáknak a kezelésére voltak hivatva. Úgy látszott, hogy a szociológia végleg megtalálta a tudományos munkamegosztásban a helyét. Csakhogy a leggyorsabban kibontakozó észak-amerikai szociológiában már a század közepére kiderült, hogy az így intézményesülő szociológia egymástól egyre inkább távolodó diskurzusokra esik szét. A szakszociológiák kialakulása jelezte, hogy a „társadalom” pusztán gyűjtőfogalom, nem az a szilárd és jól azonosítható tárgy, amely a rá irányuló vizsgálódás egységét biztosíthatná. (Nem kell mondani, hogy ez a probléma, amelyet Parsons a maga idejében már világosan érzékelt, és nagy erőfőrdítással orvosolni igyekezett, az azóta eltelt fél évszázadban csak súlyosabb lett, s mára a szociológiai munkamegosztás állapota legalább annyira anómikus, mint az a „társadalom”, amely a szociológiától vár felvilágosítást.)

A klasszikusok „megjelenése” a szociológiában, amely az utóbbi fél évszázadban hallgatólétszámban, oktatói-kutatói személyzetben, tudományosságban és publikációkban egyre gyarapodott, a hiányzó konszolidáltságot, a hiányzó professzionális, módszertani és gyakorlati biztonságot hivatott pótolni. Egyre nehezebbé válik a szociológia mibenlétét meghatározni, s egyre csábítóbbá az a megoldás, hogy a szociológia éppen az, amivel a szakma klasszikusai (Marx, Durkheim, Weber, egyre inkább Parsons – és sok kisebb jelentőségű alak) foglalkoztak.

---

5 Jászi csaknem száz évvel ezelőtti cikke, a Tudományos publicisztika, éppen bizonyos fokú pozitívista naivitása miatt, jól tükrözi az akkori szociológiai irodalmat átható optimizmust és magabiztosságot: „Tudományos az a publicisztika lesz, mely a társadalom életének alaptörvényeiből kiindulva azok szempontjából mérlegeli és bírálja a jövő fejlődését, a haladás terveit és eljárásait, nem pedig a pártvezéri elhatározások, klub-intrikák vagy jogi konstrukciók perspektívájából” (Jászi 1973: 58).

3.

Éppen azért, mert a szociológia történetének identitásteremtő funkciója van a szociológián belül, a szokványos szociológiatörténet csak nagy fenntartásokkal tekinthető valóban *történelem*nek.

A szociológiatörténet gyakran erősen *szövegorientált*. Feladatának kanonikus szövegek ismertetését, továbbadását, interpretálását tekinti. Ezért gyakran ahistorikus. Eltekint a történetírás egyéb ágazataiban szokásos szövegkritikai követelményektől, a szövegek keletkezésének kontextusától. Látásmódja sokszor szinoptikus, azaz egységben lát olyan mozzanatokot, amelyek a szöveget létrehozók és/vagy más korok perspektívájából – minthogy más gyakorlati és elméleti érdekek vezérelték – különböző univerzumokhoz tartozóknak látszóttak. Figyelme nem a szociológia mint tudomány és intézmény történetére, hanem egyes, gyakran *minden* kontextusból kiszakított művekre irányul. Ezért olyan gyér az érintkezés az egyébként igen inspiráló szociologizáló tudománytörténet-írás és tudományfilozófia, illetve a szociológiatörténet között.

Jobb esetben a szociológiatörténet *elméletorientált*, ami azt jelenti, hogy a „klasszikus” szövegeket a jelenbeli elméleti nehézségek megoldásának a szolgálatába állítja, belőlük véli kiolvashatóknak a választ azokra az elméleti kérdésekre, amelyek az interpretáció szerzője szerint más úton megválaszolhatatlanoknak bizonyultak. Az a kérdés, hogy valaki pontosan értelmezte-e az egyébként megszentelt hagyományt, háttérbe szorul azzal szemben, hogy tudott-e valami érdemlegeset hasznosítani belőle – esetleg olyan elméleti törekvések számára, amelyek minden elképzelhető vonatkozásban távol álltak az így felfogott „történet” tárgyát képező szerzőtől.

Ezzel a történetetlen történetiséggel magyarázható például, hogy a századforduló francia kultúr- és eszmetörténetének kutatója olyan keveset képes hasznosítani az igen terjedelmes Durkheim-irodalomból. Ez az irodalom ugyanis egy olyan Durkheimmel foglalkozik, aki igen sok szállal kapcsolódik a 20. század végének egyetemi szociológiai szubkultúrájához, de szinte minden eltűnt belőle, ami Durkheimre mint 19. századi francia értelmiségire jellemző volt. (Angolszász nyelvterületen arról is alig vesznek tudomást, hogy mégiscsak franciául írt.)

4.

Természetesen létezik olyan szociológiatörténet-írás is, amelynek nem az identitáskeresés és identitásbiztosítás a (látens vagy manifeszt) funkciója. Ez a szociológiatörténet tudománytörténet, s elsősorban azokat érdekli, akik a szociológiát mint történeti jelenséget akarják megfejteni. Ennek a megközelítésnek a legnyilvánvalóbb példái az empirikus társadalomkutatás történetével foglalkozó munkák közt találhatók.⁶ Az empirikus társadalomkutatás múltja szolgálhat legkevésbé identitásbiztosító támpontokkal. Ez önmagában komikus egy olyan diszciplína esetében, mint a szociológia, de végül is érthető: az elméleti írások könnyebben transzformálhatók időtlen, „szent” szövegekké, mint a szükségképpen módszertani problémákkal terhelt, a rendelkezésre álló elemzési technikák és divatok által korlátozott és sokszor unalmas empirikus munkák.⁷ A „nagy elméletalkotók” kortársainkká te-

6 Mint viszonylag friss példát említem meg a Bulmer–Bales–Kish Sklar szerkesztésében megjelent könyvet (1991).

7 Egy nyilvánvaló kivétel természetesen van: Durkheim *Az öngyilkosság* című munkája. „Szent” szöveggé válásának okát – legalább részben – elemzi Besnard (1987).

hetők, mert szövegeik és az őket közvetítő hagyomány nagy interpretációs játékeretet engednek meg. Az empirikus munkák sosem szakíthatók ki teljesen korukból.

A szociológia identitásproblémáit semmi sem világítja meg jobban, mint a szociológia intézménytörténete, noha éppen ez az, ami számos standard szociológiatörténetből vagy szociológiatörténeti-elméleti reflexióból hiányzik. E téren számos kiváló munka született. Én itt első helyen Karády Viktor írásait emelném ki (1976, 1979, 1982, 1983, 1988). A legtöbb ilyen munka – ez nyilván nem véletlen – az egyesült államokbeli szociológia intézményszerűsülésével foglalkozik.⁸

5.

A magyar szociológia identitásproblémái semmivel sem kisebbek, mint a nyugat-európaié vagy az amerikaié. A 70-es–80-as évek ellenzéki vagy reformista identitása tárgyalanná vált. A szociológia válságban van – írják többen (például Tamás 1994, Szalai 1994). A magyar szociológia azonban nem a magyar szociológiatörténetre való visszanyúlásban fogja keresni identitásproblémáinak a megoldását. Nem azért, mintha a magyar társadalomtudományi gondolkodás tradíciójában ne lennének olyan fajsúlyos figurák, akikhez az elméleti-kvázitörténeti reflexió visszatérhetne – ellenkezőleg. Eötvös, Pulszky, Somló Bódog, Szabó Ervin, Horváth Barna, Hajnal István, Erdei Ferenc például bőséges anyagot kínálnak a rekonstruktív munkának. A magyar társadalomkutatás története – ahogy erre Saád József is felhívja a figyelmet – bőségesen kínál politikai-értelmiségi azonosulási mintákat is. A liberális vagy konzervatív értelmiségi éppúgy találhat magának tiszteletreméltó ősoket, mint a radikális szocialista vagy a népies.

Nagyon egyszerű oka van annak, hogy a magyar szociológiatörténet nem töltheti be azt az identitásbiztosító, legitimáló funkciót, amelyet az angol, francia és német nyelvű hagyomány betölt a nemzetközi szociológiában. A magyar szociológusok – latin-amerikai, afrikai vagy ázsiai kollégáikhoz hasonlóan – mindenekeelőtt „versenyképesek” akarnak lenni (lásd Róbert 1992). A magyar szociológiának csak mint a nemzetközi szociológia részének van értelme – még akkor is, amikor magyarul íródik. Mércéje az úgynevezett nemzetközi színvonal, a nemzetközi (azaz elsősorban angol nyelvű) irodalomban vitatott problémákhoz kapcsolódik. Fennmaradásának feltétele a nemzetközi irodalomhoz való hozzájutás és a nemzetközi kommunikációs áramba való bejutás.

Mindennek az a természetes következménye, hogy a magyar szociológushallgatókat elméleti vonatkozásban éppúgy Durkheimen és Weberen szocializálják, ahogy német vagy angol társaikat. A magyar szociológus éppúgy a „nagy tradíció” fogalmaival fejezi ki magát, ha elméleti területre téved, mint amerikai társa.⁹ Mindez tulajdonképpen természetes.

A magyar szociológia vagy társadalomkutatás történése természetesen keserűen veszi tudomásul, hogy esélye sincs például Hajnal Istvánt ugyanolyan iránymutató és mintaadó figurává tenni, mint amilyenné Elias vált. A magyarországi szemináriumokon fogják ugyan Hajnalt olvasni, de a publikációkban mégis inkább Eliast fogják idézni. Egy német szövegben a Hajnal-idézet pótlólagos interpretációs igényt támaszt, egy frappáns Elias-idézet előreviszi a magyarázatot.

---

8 Néhány viszonylag friss példa: Bulmer (1984), Bannister (1987), Camic–Yu Xie (1994), Turner–Turtner (1990).

9 Szimptomatikus, hogy az a cikk, amely az utóbbi időben a legegységelműbben hangsúlyozta a magyar szociológia különleges lehetőségeit és az amerikai, nyugat-európai mintáktól eltérő hivatását (Csepeli–Wessely 1992), magát megértetni kívánván Eliasra, Simmelre, Freudra, Mannheimra, Wittgensteinre hivatkozott. Mit is tehetett volna mást?

A magyar szociológiatörténet kutatója nyer is azon, hogy nem egy szent tradíció papja. A magyar szociológiatörténetnek, a magyar társadalomkutatás történetének csak mint tudománytörténetnek, intézménytörténetnek, a szó igazi értelmében vett eszmetörténetnek van értelme (ezért – paradox módon – a nagy tradíció interpretációjával szemben sokkal több esélye van arra, hogy igazán történeti szellemű legyen).¹⁰ Igazi jövője egy olyan tudomány- és szociológiatörténet keretében van, amely képes lesz a mainál sokkal intenzívebben hasznosítani az utóbbi évtizedek tudányszociológiájának tanulságait. Ez mindenekelőtt azt jelenti, hogy *elsősorban* a professzionalizálódás és intézményesülés kérdéseire kell figyelnie. E vonatkozásban – mint azt Saád József írása is dokumentálja – nem volt szó (nálunk sem, másutt sem) valamiféle egyenes, töretlen fejlődésvonalról, az intézményesülés fokozatos és állandó előrehaladásáról. A társadalomkutatás Európában nagy kacskaringókat járt be, míg a 20. század második felében (nálunk utolsó harmadában) intézményesülni tudott, s megszerezte magának a helyet a tudományok rendszerében. Nincs biztosíték arra, hogy ezt a pozíciót a 21. században is meg fogja tudni őrizni.

Nyugat-Európában a klasszikus szociológus-figurák tiszteltreméltósága és elismertsége többé-kevésbé elfedi a szociológiatörténet egyik nyugtalanító kérdését. A társadalomkutatásnak *vannak* ugyanis a szó szoros értelmében vett funkcionális alternatívái. A „társadalom” önreprezentációjában legalábbis vele egyenrangú szerepet játszik az irodalom, a film, a publicisztika (lásd Lepenies 1985). Nem kell részletesen igazolni, hogy a magyar értelmiségi hagyományban a nem-tudományos társadalomismeret eszméje igen nagy presztízst tett szert, s többször vitatta a céhbeli tudományosság pozícióit. A magyar szociológiatörténeti kutatás sokat tehet e ma sem lezárt probléma megvilágításáért.

A lehetőségek még sorolhatók. Egy *valóban* történeti és szociológiai magyar szociológiatörténet sokkal többet nyújthat a magyar társadalom és *kultúra* sajtószerepének megértéséhez, mint egy szokványos Durkheim-monográfia a franciáéhoz. Kevés esélyünk van arra, hogy Hajnal (egyébként Durkheimre és Weberre építő) művének folytatójaként értelmezzük magunkat mint „versenyképes” szociológusokat. A társadalomkutatás és a szociológia mint kulturális jelenség történeti értelme azonban még megfejtésre vár.

HIVATKOZOTT IRODALOM

- Alexander Jeffrey C. (1982): *Theoretical Logic in Sociology*. London: Routledge & Kegan Paul.
- Alexander, Jeffrey C. (1989): *Sociology and Discourse: On the Centrality of the Classics*. In *Structure and Meaning. Relinking Classical Sociology*. J.C. Alexander szerk. New York: Columbia University Press.
- Aron, Raymond (1967): *Les étapes de la pensée sociologique*. Paris: Gallimard.
- Bannister, Robert C. (1987): *Sociology and Scientism. The American Quest for Objectivity 1880–1940*. Chapel Hill: The University of North Carolina Press.
- Besnard, Philippe (1987): *L'Anomie, ses usages et ses fonctions dans la discipline sociologique depuis Durkheim*. Paris: PUF.
- Bulmer, Martin (1984): *The Chicago School of Sociology: Institutionalisation, Diversity, and the Rise of Social Research*. Chicago: Chicago University Press.
- Bulmer, Martin–Kevin Bales–Kathryn Kish Sklar (szerk.) (1991): *The Social Survey in Historical Perspective 1880–1940*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Camic, Charles (1987): The making of a method. A historical reinterpretation of the early Parsons. In *American Sociological Review*, 52: 421–439.
- Camic, Charles–Yu Xie (1994): The statistical turn in American social science: Columbia University 1890–1915. In *American Sociological Review*, 59: 773–805.

---

10 Mindez természetesen a „nagy tradícióval” foglalkozó írásaim (ön)kritikáját is jelenti. Az is magától értetődik, hogy ezeknek a belátásoknak a szellemében sok tekintetben (módszertanilag, nem az értékelések tekintetében) máshogy kellene megírnom tíz évvel ezelőtti könyvemet (Némedi 1985).

- Csepeli György–Wessely Anna (1992): A közép-európai szociológia kognitív esélye. In *Replika* 1–2: 1–7.
- Giddens, Anthony (1971): *Capitalism and Modern Social Theory: An Analysis of the Writings of Marx, Durkheim and Max Weber*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Gouldner, Alvin (1971): *The Coming Crisis of Western Sociology*. London: Heinemann.
- Habermas, Jürgen (1981): *Theorie des kommunikativen Handelns*. Frankfurt a. M.: Suhrkamp.
- Jászi Oszkár (1973): Tudományos publicisztika. In *A szociológia első magyar műhelye*, I. kötet. Litván György és Szűcs László szerk. Budapest: Gondolat.
- Joas, Hans (1985): *G. H. Mead. A Contemporary Re-Examination of his Thought*. London: Polity Press.
- Karady, Victor (1976): Durkheim, les sciences sociales et l'Université: bilan d'un semi-échec. In *Revue française de Sociologie*, 17: 267–311.
- Karady, Victor (1979): Stratégies de réussite et modes de faire-valoir de la sociologie chez les durkheimiens. In *Revue française de Sociologie*, 20: 49–82.
- Karady, Victor (1982): Les universités de la Troisième République. In *Histoire des universités en France*. Jacques Verger szerk., 323–365. Toulouse: Bibliothèque historique Privat.
- Karady, Victor (1983): Les professeurs de la république. Le marché scolaire, les réformes universitaires et les transformations de la fonction professorale à la fin du 19e siècle. In *Actes de la recherche en sciences sociales*, 47/48:90–112.
- Karady, Victor (1988): Durkheim et les débuts de l'ethnologie universitaire. In *Actes de la recherche en sciences sociales*, 74: 23–32.
- Kulcsár Kálmán (1966): *A szociológiai gondolkodás fejlődése*. Budapest: Akadémiai.
- Lacroix, Bernard (1981): *Durkheim et le politique*. Paris–Montréal: Presses de la Fondation Nationale des Sciences Politiques – Presses de l'Université de Montréal.
- Lepenius, Wolf (1985): *Die drei Kulturen. Soziologie zwischen Literatur und Wissenschaft*. München: Carl Hanser.
- Lukes, Steven (1973): *Emile Durkheim. His Life and Work. A Historical and Critical Study*. London: Allen Lane.
- Müller, Hans-Peter (1983): *Wertkrise und Gesellschaftsreform. Emile Durkheims Schriften zur Politik*. Stuttgart: Enke.
- Münch, Richard (1982): *Theorie des Handelns*. Frankfurt a. M.: Suhrkamp.
- Némedi Dénes (1985): *A népi szociográfia 1930–1938*. Budapest: Gondolat.
- Parsons, Talcott (1937): *The Structure of Social Action*. New York: McGraw-Hill.
- Róbert Péter (1992): A közép-európai szociológia változatai és a versenyképesség. In *Replika* 1–2: 8–14.
- Somlai Péter (1977): *Hivatalnoki szervezet és intenzív iparosítás. Max Weber bürokráciaelmélete, a gazdaság és a politika viszonya a századforduló Németországában*. Budapest: Akadémiai.
- Szacki, Jerzy (1985): Szociológiatörténet és önálló szociológiai elmélet. In *Szociológiai Figyelő*, 1.
- Szalai Júlia (1994): Merengések a szociológiáról. In *BUKSZ*, 471–476.
- Tamás Pál (1994): A sündisznó és a sűrölókefe. Szociológia és társadalmi gyakorlat az új Kelet-Európában. In *XXX. 1963-ban alakult meg a Szociológiai Kutatócsoport*, 327–350. MTA Szociológiai Intézete–MTA Társadalmi konfliktusok Kutató Központja.
- Turner, Stephen P.–Jonathan H. Turner (1990): *The Impossible Science: An Institutional Analysis of American Sociology*. Newbury Park: Sage.